

**МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

УШКАРЕНКО Юлія Вікторівна

УДК 334.734:631.115.8

**РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ
(ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА)**

**08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)**

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Житомир – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Державному вищому навчальному закладі “Херсонський державний аграрний університет”.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
Зіновчук Віталій Володимирович,
Житомирський національний
агроекологічний університет,
директор Науково-навчального інституту
економіки та агробізнесу

Офіційні опоненти: доктор економічних наук,
старший науковий співробітник
Канінський Петро Казимирович,
Національний науковий центр
“Інститут аграрної економіки” НААН
України, завідувач відділу спеціалізації
та інтеграції агропромислового виробництва

доктор економічних наук, професор
Молдаван Любов Василівна,
Державна установа “Інститут економіки
та прогнозування НАН України”,
головний науковий співробітник відділу
форм і методів господарювання
в агропродовольчому комплексі

доктор економічних наук, професор
Червен Іван Іванович,
Миколаївський державний аграрний
університет, завідувач кафедри організації
виробництва та агробізнесу

Захист відбудеться 2 липня 2010 р. о 12 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 14.083.02 у Житомирському національному агроекологічному університеті за адресою: 10008, м. Житомир, Старий бульвар, 7, ауд. 55.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Житомирського національного агроекологічного університету за адресою: 10008, м. Житомир, Старий бульвар, 7.

Автореферат розісланий 31 травня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук,
доцент

В.П. Якобчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Забезпечення економічного зростання і соціального розвитку нашої країни значною мірою залежить від стану та умов функціонування аграрного сектора її економіки, в якому за останні десятиліття відбулися докорінні зрушення, пов'язані з ринковою трансформацією національної економіки. Ключовим завданням проведеної аграрної реформи було повернення у приватну власність землі й інших засобів виробництва тим, хто з ними працює, і створення на цій основі нових форм організації агропромислового виробництва, адекватних умовам ринкової економічної системи з метою реалізації величезного вітчизняного аграрного потенціалу. Характерними рисами цього процесу стало визнання плюралізму всіх організаційно-правових типів підприємств, свободи вибору форм і методів господарювання, лібералізація та демократизація виробничих відносин.

Такі глибинні перетворення організаційної структури агропромислової галузі, з одного боку, порушили характерні для колишньої, планово-централізованої економіки закономірності функціонування та виробничі зв'язки, зробили непотрібними, раніше здавалося б, непохитні підвалини системи колективного господарювання, а з іншого, – спричинили виникнення величезної маси незалежних товаровиробників-власників, різних за масштабом свого виробництва, правовим статусом, фінансово-економічною спроможністю. За всіх політичних та економічних негараздів перехідного періоду не викликає жодного сумну думка про зростаючу об'єктивну необхідність взаємодії та взаємодопомоги сільськогосподарських товаровиробників у захисті своїх економічних і соціальних інтересів шляхом створення повністю контрольованих ними структур агробізнесу, які отримали у світі назву сільськогосподарських кооперативів.

Проблеми розвитку кооперації досліджуються протягом тривалого часу. Вони перебували у фокусі наукових інтересів таких відомих учених, як Р. Оуен, Ф. Райффайзен, С. Подолинський, П. Кропоткін, М. Туган-Барановський, О. Анциферов, І. Ємельянов, О. Чайнов та ін. Розробку основних принципів і узагальнення досвіду сільськогосподарської кооперації в минулому зроблено відомими українськими дослідниками та практиками кооперації, інтерес до наукової спадщини яких зберігається дотепер. Серед них найвідомішими постатями були С. Бородаєвський, І. Витанович, М. Левитський, Б. Мартос, Є. Храпливий та ін. У наш час, після проголошення курсу на побудову в країні ринкової економічної системи та демократичного суспільства, науковий інтерес до теорії та практики кооперації помітно зріс. Питанням розвитку сільськогосподарської кооперації в аграрному секторі національної економіки присвятили свої дослідження вітчизняні економісти-аграрники, серед яких найсуттєвіший внесок зробили В. Гончаренко, Ф. Горбонос, Ю. Губені, В. Зіновчук, П. Канінський, О. Крисальний, М. Малік, В. Месель-Веселяк, О. Могильний, Л. Молдаван, О. Онищенко, А. Пантелеймоненко, П. Саблук, І. Червен, Г. Черевко, В. Юрчишин та ін. Дослідження окремих аспектів кооперативних правовідносин у сільському господарстві здійснено

вітчизняними науковцями-правознавцями В. Семчиком, Н. Титовою, В. Федоровичем, Ю. Шемшученком та ін.

Сучасні дослідники, спираючись на фундаментальні принципи кооперації і розвиваючи їх відносно теперішніх умов, обґрунтували концептуальні підходи й напрями відродження кооперації. Незважаючи на значну кількість наукових публікацій з питань розвитку сільськогосподарської кооперації гострими залишаються проблеми, особливо на пореформеному етапі, пов'язані з обґрунтуванням ефективних моделей кооперативних утворень, розробкою механізму державної підтримки кооперації, її роллю у становленні інфраструктури аграрного ринку та соціальною місією щодо забезпечення сільського розвитку. Це зумовило необхідність проведення окремого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими темами. У дисертаційній роботі представлено результати досліджень, здійснених особисто автором відповідно до теми науково-дослідної роботи економічного факультету Херсонського державного аграрного університету “Організаційно-економічний механізм функціонування підприємницьких структур, систем ціноутворення, фінансово-кредитних відносин, страхування” (номер державної реєстрації 0102U003197). Зокрема, дисертантом розроблено та обґрунтовано методологічний підхід і теоретичні засади формування та функціонування сільськогосподарських кооперативів у пореформений період, на емпіричному матеріалі ідентифіковано чинники, що стримують поширення кооперативів в аграрному секторі та реалізації їх потенціалу, зокрема в Південному регіоні, визначено пріоритети і напрями розвитку кооперативного руху на селі.

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає в розробці та обґрунтуванні теоретичних, методологічних та організаційних засад розвитку сільськогосподарської кооперації як одного з основних напрямів відродження аграрного сектора національної економіки. Для досягнення поставленої мети у дисертаційній роботі вирішувались задачі, які відображають логічну послідовність і концепцію дослідження, а саме:

- розробити та обґрунтувати методологічні засади стратегії розвитку кооперації як напряму структурних перетворень аграрного сектора національної економіки;
- визначити і теоретично обґрунтувати економічну роль і соціальну місію сільськогосподарської кооперації на пореформеному етапі розвитку агропромислового виробництва;
- за допомогою синергетичного підходу здійснити методологічне обґрунтування системного розвитку аграрного сектора та розробити його багатопараметричну економіко-математичну модель;
- удосконалити ідентифікацію та гносеологічну інтерпретацію фундаментальних принципів кооперації для попередження поширення псевдокооперативів;
- розробити і запропонувати методику визначення напрямів функціональної діяльності сільськогосподарського виробничого

кооперативу з використанням сучасних методів прогнозування та комп'ютерних технологій;

- поглибити теоретичне підґрунтя принципу неприбутковості обслуговуючих кооперативів;
- обґрунтувати пріоритети здійснення кооперативами їх соціальної місії з акцентуванням їх важливої ролі у демократизації сільського життя, розвитку аграрного підприємництва, вирішенні екологічних проблем;
- ідентифікувати і розкрити чинники, що негативно впливають на розвиток сільськогосподарських виробничих кооперативів, унеможлиблюють їх швидку адаптацію до ринкових умов;
- розробити пропозиції щодо забезпечення системного і поступального розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, використання кооперативної ідеї у формуванні та функціонуванні інфраструктури аграрного ринку;
- обґрунтувати пропозиції щодо розвитку напрямів і форм державної підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації;
- висвітлити й обґрунтувати взаємодію різних видів сільської кооперації в інтересах економічного піднесення і соціального відродження села, демократичних інститутів сучасного цивілізованого суспільства.

Об'єктом дослідження є процеси формування та забезпечення ефективного функціонування підприємств кооперативного сектора агропромислового комплексу України у пореформений період.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і практичних аспектів функціонування і розвитку сільськогосподарських виробничих і обслуговуючих кооперативів в Україні та в Південному регіоні зокрема (Миколаївська, Одеська, Херсонська області та Автономна республіка Крим).

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження обрано *системний підхід* до вивчення процесів та явищ, за допомогою якого виявлені проблеми розглядаються з позицій цілісності і нерозривності об'єкта та середовища його існування, цілей і методів управління, засобів його моніторингу. Системний підхід в контексті даного дослідження являє собою методологію, що дає можливість на певному рівні абстрагування ідентифікувати проблемні аспекти кооперативної діяльності в агропромисловому виробництві. На цій основі запропоновано прикладні, належним чином апробовані, можливості вирішення наукової проблеми забезпечення ефективної діяльності сільськогосподарських виробничих і обслуговуючих кооперативів, розвинуто стратегічне бачення формування кооперативного сектора в АПК.

Метод наукової абстракції, разом з *методом аналізу і синтезу*, в ході дослідження дозволив узагальнити та обґрунтувати суть кооперації та кооперативу, вивчити та систематизувати чинники, що впливають на діяльність сільськогосподарських кооперативів, обґрунтувати поняття “неприбутковості” діяльності обслуговуючих кооперативів. У даному дослідженні кооперація вивчалася в єдності її історичного розвитку, для чого застосовувався *історико-*

економічний метод. При аналізі кількісних та якісних показників ефективності господарювання виробничих та обслуговуючих кооперативів застосовано *економіко-статистичний метод*. На основі використання елементів *економіко-математичних методів* автором розроблено модель сільськогосподарського виробничого кооперативу з виробництва зерна, а використання *множинного кореляційно-регресивного аналізу* дозволило встановити щільність зв'язків між елементами, визначити фактори впливу, розробити багатопараметричні моделі.

Монографічний метод використовувався при детальному вивченні та узагальненні досвіду роботи окремих кооперативних господарств, особливостей розвитку кооперації в конкретному регіоні; функціонування сільськогосподарських виробничих і обслуговуючих кооперативів за кордоном, а отриманні результати стали основою для розробки рекомендацій щодо використання цього досвіду в Україні. *Балансовий метод* застосовано при проведенні розрахунків, пов'язаних із забезпеченням пропорційності розвитку сільськогосподарської кооперації на всіх етапах аналізу господарської діяльності кооперативів та при обґрунтуванні перспектив її розвитку.

При дослідженні розвитку кооперації було широко застосовано *метод соціометричного обстеження*, зокрема анкетування, яке проводилось за допомогою спеціально підготовлених опитувальних листів. Матеріали, зібрані за допомогою розроблених автором анкет, дозволили вивчити ступінь зацікавленості виробників у розвитку сільськогосподарської кооперації в регіоні.

Інформаційною базою проведення даного дослідження були законодавчо-нормативні акти України, статистичні матеріали Держкомстату України та Міністерства аграрної політики України, матеріали Головних управлінь агропромислового розвитку облдержадміністрацій окремих областей, наукові статті, монографічні дослідження, тези доповідей на науково-практичних конференціях, матеріали соціологічних обстежень підприємств, дані річних звітів сільськогосподарських кооперативів, інформація із всесвітньої комп'ютерної мережі "Інтернет", матеріали власних досліджень.

Наукова новизна результатів. Науковим внеском автора є обґрунтування та впровадження результатів досліджень щодо формування та розвитку кооперативного сектора аграрної економіки України. Елементами наукового внеску є такі результати проведених досліджень:

вперше:

- розроблено та обґрунтовано методологічні засади вирішення наукової проблеми формування та імплементації стратегії розвитку сільськогосподарської кооперації з пріоритетною орієнтацією на першочергове задоволення економічних та соціальних інтересів вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників, зупинення стагнації і подолання деструктивних явищ в агропромисловому виробництві та забезпечення реалізації аграрного потенціалу країни у процесі її інтеграції до світового економічного простору;
- визначено і теоретично обґрунтовано економічну роль та соціальну місію сільськогосподарських виробничих і обслуговуючих кооперативів на

пореформеному етапі розвитку вітчизняного агропромислового виробництва, в умовах зростаючої конкуренції з боку агрохолдингових структур, концентрації капіталу та неконтрольованої експансії непродуктивного посередництва у сфері агробізнесу;

- використано синергетичний підхід для методологічного обґрунтування системного розвитку кооперативного сектора з виокремленням структуроутворюючих чинників формування багаторівневої горизонтально та вертикально інтегрованої дисипативної кооперативної системи, а також окресленням інституціональних і функціональних взаємозв'язків її складових та елементів за допомогою багатопараметричної економіко-математичної моделі;

удосконалено:

- ідентифікацію та гносеологічну інтерпретацію фундаментальних принципів кооперації, що, на відміну від відомих підходів, акцентує увагу на попередженні виникнення і поширення псевдокооперативних утворень, здатних дискредитувати кооперативну ідею, відвернути увагу від неї потенційних учасників кооперації, призвести до неналежної оцінки її унікального призначення в процесі формування ринкової економічної системи і забезпечення сільського розвитку;
- методика визначення напрямів функціональної діяльності сільськогосподарського виробничого кооперативу, яку розроблено на основі евристичних процедур з використанням комп'ютерних технологій, зокрема методів експертного оцінювання специфічної діяльності сільськогосподарських кооперативів на підставі електронних таблиць (офісний генератор *Excel*), а також автоматизованої системи управління прибутковістю виробничих кооперативів на основі машинної імітації розрахункових процедур;
- теоретичне підґрунтя принципу неприбутковості обслуговуючих кооперативів, що визнає адекватність даного принципу економічній природі обслуговуючої кооперації, але, на відміну від існуючих підходів, більш лояльно трактує питання щодо абсолютизації неприбутковості, залишаючи за кооперативом право остаточного вибору і застосування моделі своєї фінансової діяльності;

дістало подальший розвиток:

- обґрунтування пріоритетів здійснення кооперативами їх соціальної місії, яка, крім традиційно очікуваних позитивних наслідків економічного зростання, таких як створення робочих місць у сільській місцевості, підвищення рівня добробуту її мешканців, підтримання та розвиток соціальної інфраструктури, підвищення загальноосвітнього та фахового рівня селян, акцентує свою увагу на навчанні через кооперацію основам демократії, подоланні соціальної індіферентності, піднесенні ролі сільських громад, розвитку місцевого самоврядування й аграрного підприємництва, активному протистоянню деградації сільських територій та зuboжіння їх населення;

- визначення зростаючої необхідності використання кооперації сільськогосподарських товаровиробників у вирішенні проблем посилення екологічного навантаження на аграрний сектор та сільські території, що, зокрема, може бути зупинено шляхом організації на кооперативних засадах виробництва і маркетингу екологічно безпечної продукції, раціонального використання обмежених і не відновлюваних природних ресурсів за допомогою застосування маловідходних та безвідходних новітніх технологій у виробничих кооперативах, підвищення екологічної свідомості сільського населення щодо збереження природного навколишнього середовища;
- ідентифікація і розкриття чинників, що негативно впливають на розвиток сільськогосподарських виробничих кооперативів, зокрема тих, що уповільнюють диверсифікацію своєї діяльності, перешкоджають розвитку відносин власності в частині забезпечення вільного руху земельних та майнових паїв громадян, не використовують мотиваційних інструментів підвищення трудової та ділової активності членів кооперативу, піддаються утриманським настроям щодо можливості фінансової допомоги з боку державного та місцевих бюджетів, не застосовують маркетингових стратегій розвитку і, як наслідок, унеможливають швидку адаптацію своїх підприємств до умов ринкової економічної системи;
- пропозиції щодо забезпечення системного і поступального розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, зокрема обґрунтування адекватних їх функціональному призначенню і економічній природі організаційних структур та систем управління, посилення їх ринкової позиції завдяки застосуванню новітніх маркетингових технологій, диверсифікації діяльності шляхом поглиблення вертикальних інтеграційних процесів, використання кооперативної ідеї у формуванні та функціонуванні інфраструктури аграрного ринку;
- теоретичне обґрунтування і пропозиції щодо практичного втілення механізму державної підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації, що передбачає удосконалення правового поля формування кооперативного руху в аграрному секторі, використання інструментарію державної аграрної політики у процесі встановлення відповідальності органів виконавчої влади за сприяння розвитку кооперації та її використання в процесі подолання депресивного стану аграрного сектора і забезпечення сільського розвитку, цілеспрямовану та адресну фінансову допомогу кооперативам з відповідним моніторингом її ефективності спільно з представницькими організаціями кооперативів, сприяння і підтримку кооперативної освіти та наукових досліджень у сфері кооперації;
- висвітлення і обґрунтування подальшої ко-еволюції та комплементарності різних видів сільської кооперації (передусім сільськогосподарської, споживчої, кредитної) в інтересах економічного піднесення і соціального

відродження села, формування нової генерації аграрного соціуму, збереження сімейно-трудового укладу та інших духовних цінностей сільського життя, розвитку місцевого самоврядування й інших демократичних інститутів сучасного цивілізованого суспільства.

Практичне значення одержаних результатів. Результати проведеного дослідження знайшли своє практичне застосування. Зокрема, розроблена автором методика визначення запланованої суми прибутку кооперативних підприємств, а також порядок розрахунків, пов'язаних із встановленням рівня їх беззбитковості, виявлення факторів впливу на процеси управління прибутком, розробка і використання комп'ютерної програми “Управління прибутком” узагальнені у науково-методичних рекомендаціях щодо шляхів та форм подальшого розвитку кооперативних підприємств і знайшли своє впровадження у сільськогосподарських виробничих кооперативах Автономної Республіки Крим (довідка Ради міністрів АРК № 301-01/649 від 10 березня 2010 р.).

Визначення особливостей створення, напрямів та пріоритетів розвитку кооперативних форм господарювання в аграрній сфері економіки та пропозиції щодо підвищення ефективності їх функціонування використано в кооперативах Херсонської області (довідка Головного управління агропромислового розвитку Херсонської облдержадміністрації № 1-700-5/102 від 16 березня 2010 р.), а також при розробці Стратегії економічного і соціального розвитку Херсонської області до 2015 р. (довідка Головного управління економіки Херсонської облдержадміністрації № 58-523-299/9-10/3 від 17 березня 2010 р.).

Пропозиції автора щодо розробки та обґрунтування організаційно-економічних і правових основ створення і функціонування кооперативних підприємств, виявлення особливостей прояву синергетичного ефекту кооперативної взаємодії, а також рекомендації щодо шляхів і форм подальшого розвитку кооперації в АПК схвалені і застосовуються в кооперативах Миколаївської області (довідка Миколаївської обласної ради та Головного управління агропромислового розвитку Миколаївської облдержадміністрації № 974-15/05-09 від 25 листопада 2009 р.).

Науково-методичні розробки та результати наукових досліджень автора щодо розвитку сільськогосподарської кооперації в Південному регіоні України та ролі в цьому процесі дорадчих служб схвалено Національною асоціацією сільськогосподарських дорадчих служб України (довідка № 0128-02 від 23 березня 2010 р.).

Методичні розробки щодо організаційних особливостей формування сільськогосподарських виробничих і обслуговуючих кооперативів прийняті до впровадження Управлінням агропромислового розвитку Голопристанської районної державної адміністрації (довідка № 01-10/43 від 9 березня 2010 р.).

Розроблені автором економіко-математичні моделі знайшли своє практичне застосування в умовах конкретних кооперативів Херсонської області, зокрема модель автоматизації процедур розрахунку показників дохідності у багатоваріантному режимі – у сільськогосподарському виробничому кооперативі “Лідія” Скадовського району (довідка № 87 від

19 грудня 2007 р.), а також багатопараметрична модель економічної діяльності – в сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі “Південний союз” Голопристанського району (довідка № 12 від 10 липня 2009 р.).

Методичні розробки щодо обґрунтування організаційно-економічних і правових основ створення і функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів використовуються Сільськогосподарською дорадчою службою Південного регіону України (довідка № 01-06/60 від 21 січня 2010 р.).

Теоретичні розробки автора щодо визначення найефективніших форм сільськогосподарської кооперації та їх порівняльної ефективності використовуються у навчальному процесі при викладанні курсу “Основи підприємницької діяльності і агробізнесу” для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр", "спеціаліст" та "магістр" в Одеському державному аграрному університеті (довідка № 01-22/13-286 від 11 березня 2010 р.), при викладанні курсу "Основи сільськогосподарської кооперації" в Херсонському державному аграрному університеті (довідка № 66-05/55 від 14 травня 2010 р.), а також впроваджені у навчальний процес з підвищення кваліфікації керівників та спеціалістів АПК Інститутом післядипломної освіти та дорадництва Херсонського державного аграрного університету (довідка № 36/20 від 17 червня 2009 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено авторський підхід до вирішення проблем відродження і розвитку сільськогосподарської кооперації в аграрному секторі економіки України. Основні положення, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, одержані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використано лише ті ідеї і розробки, які є результатом особистого наукового пошуку докторанта.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні і практичні положення дисертаційної роботи доповідалися і отримали позитивну оцінку на конференціях, симпозиумах, конгресах, форумах, зокрема: на Міжнародних науково-практичних конференціях “Соціально-економічні проблеми села в пореформений період” (Миколаїв, 2004); “Перспективи кооперації в АПК України в умовах інтеграції в Європейський Союз” (Львів, 2005); “Організаційно-економічні інструменти розвитку інтеграційних процесів в агропромисловому виробництві” (Тернопіль, 2006); “Проблеми економіки підприємств в умовах сталого розвитку” (Київ, 2007); “Напрями забезпечення сталого розвитку аграрного сектора” (Біла Церква, 2009); на Міжнародній науково-теоретичній конференції “Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці” (Житомир, 2005); на Міжнародних наукових конференціях “Актуальні проблеми розвитку кооперації в ринкових умовах” (Херсон, 2007); “Управління організаційно-технічними та фінансовими змінами на промислових підприємствах” (Київ, 2006); “Державна політика та стратегія реформування економіки України в ХХІ сторіччі” (Полтава, 2007); “Методологічні засади стратегічного планування розвитку регіону” (Херсон, 2007); на Всеукраїнській конференції молодих вчених та аспірантів

“Регіональні економічні системи. Вітчизняний та світовий досвід” (Вінниця, 2008); на Міжнародному симпозіумі “Роль соціального капіталу та локальних ініціатив у забезпеченні сільського розвитку” (Житомир, 2007); на річних зборах Північно-східного регіону Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників “Трансформація земельних відносин до ринкових умов господарювання” (Харків, 2009); на IV Міжнародному форумі молодих вчених “Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми і перспективи” (Харків, 2010).

Публікації. За результатами наукових досліджень автором опубліковано 55 наукових праць загальним обсягом 61,56 ум. друк. арк., у т. ч. одноосібна монографія. У фахових виданнях опубліковано 40 наукових статей обсягом 15,06 ум. друк. арк.

Обсяг і структура дисертаційної роботи. Робота викладена на 430 сторінках комп'ютерного тексту, складається з вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел з 626 найменувань, 8 додатків та документів про впровадження результатів дослідження, містить 50 таблиць і 41 рисунок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі – «Сільськогосподарська кооперація як об'єкт теоретичних досліджень» – визначено категоріальний апарат дослідження, розкрито роль і місце сільськогосподарської кооперації у ринковій економічній системі, обґрунтовано соціально-економічну й екологічну сутність кооперації, виділено загальні для всіх кооперативів принципи організації діяльності, досліджено правові засади розвитку кооперації.

Сільськогосподарська кооперація – один із основних елементів, що сприяє розвитку й ефективній діяльності аграрного сектора, й одна з організаційно-правових форм виробництва, що дозволяє виробникам адаптуватись до економічних умов, які постійно змінюються. На наш погляд, кооперація, – особлива організаційно-економічна форма господарювання, являє собою систему кооперативів, їх спілок, об'єднань, асоціацій, а також створених ними інших господарських організацій і є формою сумісної господарської діяльності виробників в одному чи різних, але взаємопов'язаних процесах праці або виробництва, з метою досягнення економічних результатів або задоволення своїх соціальних і економічних інтересів, що важко чи неможливо досягнути при індивідуальній діяльності.

За час свого існування сільськогосподарська кооперація пройшла складний шлях розвитку, що зазнав впливу сукупності організаційно-економічних умов. Це визначило специфіку якостей і форм кооперації. Проведені дослідження дали змогу виділити основні напрями розвитку кооперації, які полягають у створенні кооперативних формувань на базі сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, особистих селянських господарств, а також формуванні внутрішньогосподарських

кооперативів, утворенні різного роду об'єднань, союзів кооперативів на районному, обласному, регіональному рівні.

Розвиток сільськогосподарської кооперації забезпечується виконанням двох основних функцій – економічної і соціальної. Економічна функція визначається об'єднанням засобів виробництва, коштів і праці товаровиробників, що дозволяє їм раціоналізувати ведення господарства і захистити свої інтереси від великих монопольних організацій. Для сучасної сільськогосподарської кооперації характерним є підвищення концентрації виробництва, яка вимагає постійного зниження витрат на виробництво одиниці продукції. Об'єктивною передумовою концентрації у сфері сільськогосподарської кооперації є прагнення її учасників поліпшити результати своєї економічної діяльності, тобто мінімізувати втрати на виробництві і максимально збільшити доходи.

Соціальна місія притаманна усім видам кооперативів, оскільки вони являють собою об'єднання громадян з метою забезпечення для себе умов виробництва, збуту, постачання, споживання. Соціальна природа кооперативів характеризується: членством як формою об'єднання громадян у кооператив; метою створення; засобом досягнення мети (економічна чи трудова участь), розподілом результатів; методами управління, ступенем їх демократизації; кооперативною формою власності. Соціальна функція сільськогосподарського кооперативу має зосереджуватися на таких пріоритетних напрямках, як забезпечення зростання рівня добробуту та якості життя членів кооперативу, підтримання та розвиток соціальної інфраструктури сільської території, підвищення загальноосвітнього та фахового рівня селян.

Вбачаємо за доцільне зупинитися й на екологічній функції, яку виконує кооперація. Сільське господарство є тією галуззю матеріального виробництва, де екологічні проблеми виявляються в усій своїй багатогранності та складності. З огляду на це виникає необхідність в організації і проведенні спеціальних занять з підвищення екологічної свідомості сільського населення щодо збереження природного навколишнього середовища. Потрібна роз'яснювальна робота та навчання з питань екологічно безпечного застосування засобів хімізації і впровадження новітніх технологій у виробництво, організації на кооперативних засадах виробництва і маркетингу екологічно безпечної продукції. На переробних підприємствах необхідне застосування маловідходних і безвідходних технологій. У цьому зв'язку кооперативам доцільно мати спеціальні фонди для мотивації захисту навколишнього середовища і відновлення родючості ґрунтів.

Встановлено, що соціально-економічний зміст кооперації може бути реалізований лише на базі кооперативних принципів і цінностей. Крім загальноновизнаних міжнародних принципів, перспектива подальшого розвитку кооперації повинна базуватися на національних принципах, які відображають її специфіку, до яких слід віднести справедливість, організаційну, функціональну єдність, плановірність, взаємодію з державою.

Кооперація є особливою формою підприємництва. Кооператив, який розглянуто як організаційну форму господарювання, добровільне об'єднання

людей або організацій, що мають спільні економічні інтереси і співпрацюють з метою їх досягнення, здійснює господарську діяльність на засадах підприємництва. Проте він відрізняється від будь-яких інших комерційних структур або товариств тим, що в ньому об'єднується не капітал, а спільна праця, трудові відносини не відокремлюються від відносин власності, а основна мета діяльності кооперативу пов'язана із задоволенням потреб його членів. Відмінності між кооперативами і некооперативними підприємствами полягають, головним чином, у стосунках між підприємством та його власниками, а також у принципі розподілу прибутку і чистої економії (табл.1).

Таблиця 1

Порівняння економіко-правових характеристик підприємств корпоративного типу

Економічні чинники та правомочності	Види корпоративних підприємств		
	Кооперативного типу	Корпорації, орієнтовані на вкладення капіталу	
		АТ	ТОВ
Мета підприємства	задоволення потреб членів для максимізації їх доходів	створення прибутку для інвесторів	
Визначальний правовий інститут	право членства	право засновництва / участі	
Джерела капіталу	членські внески	внески інвесторів	
Зобов'язання учасників	особиста участь	реінвестиції	
Трудова участь	обов'язкова	участь у статутному капіталі	
Управління за принципом	обов'язкова	необов'язкова	
Управління за принципом	один член – один голос	одна акція – один голос	одна частина – один голос
Вищий орган управління – загальні збори	членів кооперативу	акціонерів	засновників
Виконавчий орган	виконавча дирекція	правління	дирекція
Розподіл прибутків	залежно від особистої участі	на вкладений капітал	

Для подальшого розвитку сільськогосподарської кооперації необхідно здійснити всебічне правове регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів. По-перше, повинна бути врахована специфіка кооперативної форми організації виробництва. По-друге, ця форма функціонує у досить складній системі міжгалузевих господарських зв'язків. Для удосконалення законодавчої бази необхідно: чітко юридичне визначення кооперативу, що відрізняє його від інших типів підприємств; функціональне правове розмежування виробничих і обслуговуючих кооперативів; встановлення підвидів сільськогосподарського виробничого кооперативу; розробка переліку дозволеної діяльності для кооперативів; чітке визначення пайових відносин як виробничих, так і обслуговуючих кооперативів; віднесення регулювання окремих сторін функціонування кооперативної діяльності до відповідного законодавства.

У другому розділі – «**Теоретико-методологічні основи формування кооперативного сектора АПК**» – досліджуються теоретичні й методологічні основи формування і функціонування кооперативного сектора АПК.

Розвиток кооперації – різноманітне і багатогалузеве явище, яке формується під впливом економічних, політичних, соціальних та інших чинників. З цієї причини його ефективність залежить від методологічного забезпечення. Методологія дослідження кооперації є не просто науковим трактуванням пізнавальних засобів, а й шляхом практичного перетворення дійсності, реалізації кооперативних принципів.

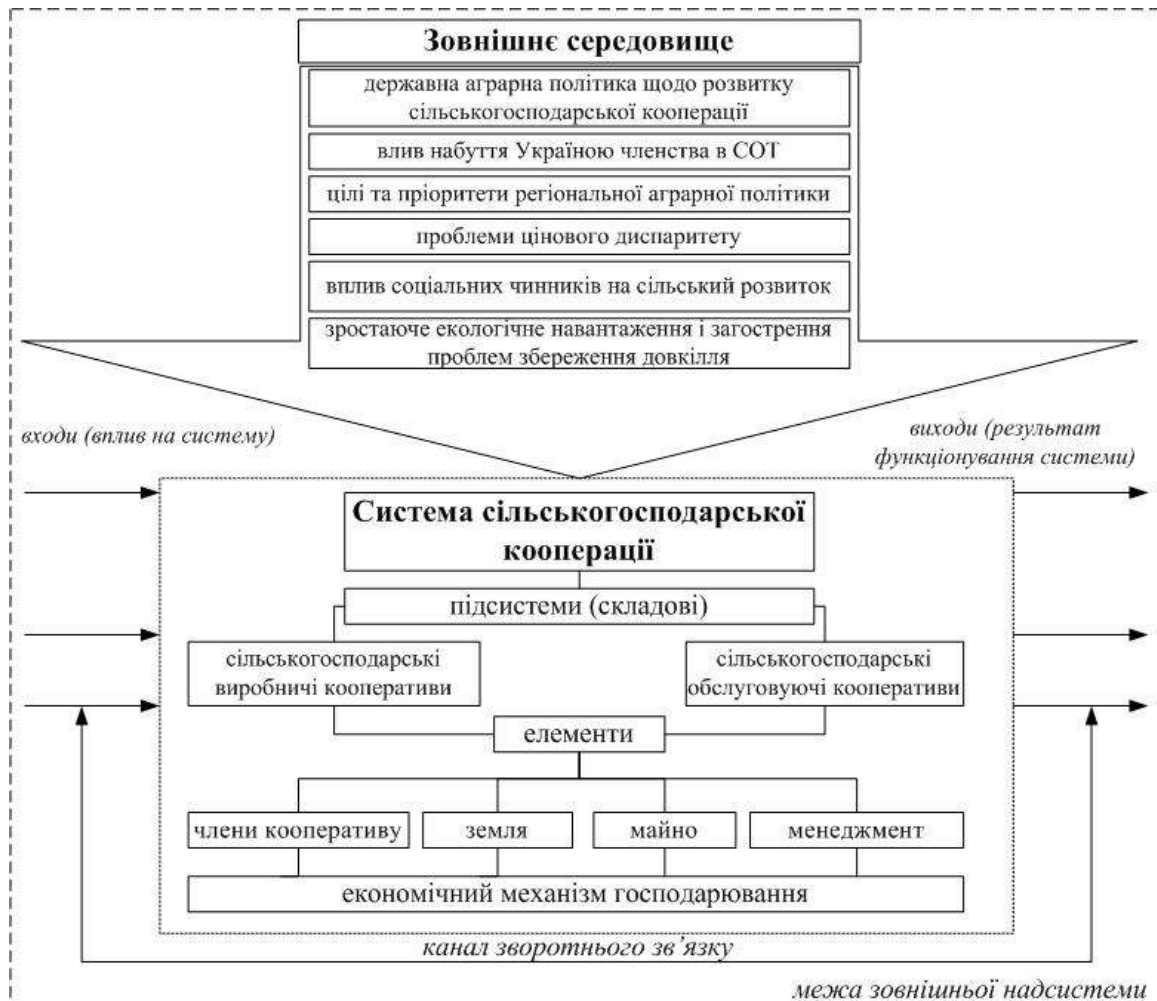
Теорія, методологія і практика в сукупності складають вчення про кооперацію, яке в логічній послідовності і на науковій основі виявляє, пояснює і спрямовує всі аспекти процесу розвитку кооперації і кооперативного руху. Ці складові вчення про кооперацію взаємопов'язані і взаємообумовлені, тому вони досліджуються одночасно на загальній методологічній основі. Основним об'єднуючим чинником комплексного дослідження кооперації є постановка загального цільового завдання – пошук найбільш ефективних шляхів розвитку взаємодії сільськогосподарських товаровиробників.

З методологічної позиції сільськогосподарський кооператив – це об'єднання осіб, якому притаманні загальні риси кооперативу, але з урахуванням специфічних для сільського виробництва ознак, які відбиваються на статусі кооперативів, що здійснюють свою діяльність у цій галузі економіки. Визначальною специфічною ознакою сільськогосподарського кооперативу є ведення сільськогосподарської діяльності, особиста участь у діяльності кооперативу, поєднання статусу власника і працівника для сільськогосподарського виробничого кооперативу (СВК) і власника і клієнта для сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу (СОК), розміщення, як правило, у сільській місцевості. Усі інші ознаки, такі як обслуговування потреб переважно сільського населення, використання сільськогосподарських земель, особливий порядок формування активів і розподілу доходів не є необхідними. Вони можуть бути присутніми або відсутніми у таких кооперативах, або ж притаманними також іншим організаційно-правовим формам ведення сільськогосподарської діяльності.

Специфічні критерії кооперативу дозволили зробити висновок, що сільськогосподарський кооператив – це добровільне об'єднання осіб на підставі членства для спільного ведення сільськогосподарської діяльності, засноване на принципах рівноправності членів, обов'язкової участі їх у діяльності такого об'єднання, використання майна, створеного, як правило, за рахунок внесків членів і яке належить об'єднанню на праві власності для задоволення матеріальних та інших потреб його членів.

Дослідження формування кооперативного сектора здійснювалися на основі системного підходу (рис. 1). Системний підхід у контексті даного дослідження являє собою методологію, що дає можливість на певному рівні абстрагування ідентифікувати проблемні аспекти кооперативної діяльності в агропромисловому виробництві. На цій основі запропоновано прикладні, належним чином апробовані засоби вирішення наукової проблеми забезпечення

ефективної діяльності сільськогосподарських виробничих і обслуговуючих кооперативів, розвинуто стратегічне бачення формування кооперативного сектора в АПК.

Рис. 1. Графічне зображення кооперативної системи

Системний підхід до вивчення сільськогосподарської кооперації як об'єкта досліджень має ряд значних переваг порівняно з іншими методами. Він робить можливим виявлення всієї сукупності взаємодіючих елементів господарського механізму в їх єдності та взаємообумовленості й водночас розуміння реального місця та значення кожного компонента системи в структурній ієрархії.

Зазначимо, що у контексті наших досліджень синергетичні ефекти кооперативної взаємодії слід розглядати, передусім, як економічні результати взаємодії суб'єктів кооперації. Це передбачає досконалість політичних, законодавчих, економічних, соціальних, правових умов. Для досягнення синергетичного ефекту в кооперативі потрібні єдність цілей членів, чітко визначена і економічно обгрунтована спеціалізація, обсяги замовлення ресурсів для реалізації цілей, обов'язковість щодо виконання замовлень і зобов'язань, системність організаційних і виробничих процедур, економічна ефективність і демократичність взаємовідносин, достатній рівень кваліфікації персоналу.

Формалізація уявлення про економічну ефективність синергетичних впливів, визначених через питому вагу загальної вигоди передбачає, що вона повинна бути вищою за розмірність витрат на блага для окремих індивідів, або витрати на одиницю часу – вищі за витрати на одиницю групи.

В цьому контексті актуальними вбачаються дослідження і оцінка факторів впливу на функціональні складові кооперативу й ефектом взаємовпливу. Ефективність функціонування кооперативу як економіко-виробничої системи залежатиме від розмірності сумарного ефекту комплексного впливу (інтегральний показник) і впливу поодиноких факторів. Звідси випливає, що кооперативи слід розглядати з погляду кібернетичного управління як ієрархічні, складні і відносно великі системи. Такі системи, як правило, досліджуються і описуються з метою ефективного управління на основі кількісно-аналітичних і евристичних процедур. Тому для дослідження взаємозв'язків в системі синергетичних відносин нами застосовано аналітичний і евристичний підходи оцінки цих зв'язків як пошук математичного очікування:

$$\eta_{T(x|y)} = \frac{E[\bar{y} - E(y)]^2}{\sigma_y^2} .$$

Експертний підхід у вигляді евристик реалізовано у порівняльних оцінках важливості типових економічних показників діяльності кооперативу: валового доходу, виходу продукції, витрат, пріоритетності членів і груп. Найбільш важливими показником у цьому сенсі виявились прибуток і валовий дохід (вагові коефіцієнти 0,23), а серед групи кооперативів Південного регіону за інтегральною оцінкою виділяється “Радянська земля” Білозерського району Херсонської області. Процедурами вибору найбільш придатних методів прогнозування на основі пошуку трендових залежностей синергетичних взаємовпливів у кооперативах встановлено, що найбільш коректні з них у конкретних ситуаціях – багатопараметричні моделі зв'язку.

У третьому розділі – **«Сільськогосподарські виробничі кооперативи у світлі організаційного плюралізму»** – вивчено стан, динаміку розвитку та ефективність діяльності виробничих кооперативів у сфері агробізнесу досліджуваного Південного регіону, виявлено чинники, що негативно впливають на розвиток виробничих кооперативів, розроблено і запропоновано методіку визначення напрямів функціональної діяльності сільськогосподарського виробничого кооперативу.

Однією із форм сільськогосподарської кооперації є сільськогосподарські виробничі кооперативи як добровільні об'єднання осіб на основі членства для сумісної виробничої й іншої господарської діяльності, заснованій на їх особистій трудовій участі і об'єднанні їх майнових пайових внесків. У структурі підприємств за організаційно-правовими формами господарювання у 2008 р. по Україні СВК становили лише 1,9 % від загальної кількості підприємств. Їх кількість у порівнянні з 2004 р. скоротилася на 36,2 %. Тенденція скорочення виробничих кооперативів спостерігається і в Південному регіоні України, кількість яких за період 2002-2008 рр. скоротилась на 169 одиниць (табл. 2).

**Динаміка розвитку сільськогосподарських виробничих кооперативів
у Південному регіоні України**

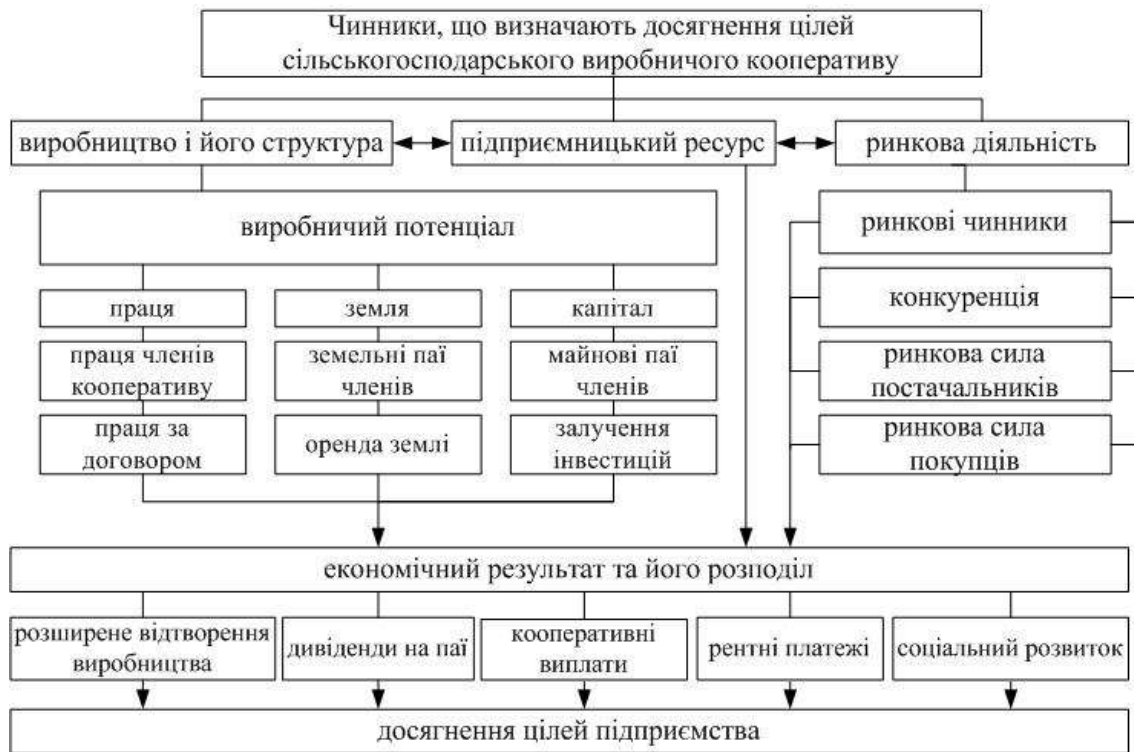
Регіон, область	2002 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.		Відхилення 2008 р. від 2002 р.
	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%	
АР Крим	189	34,1	192	38,6	89	22,4	89	23,1	-100
Миколаївська	17	3,1	10	2,0	13	3,3	14	3,6	-3
Одеська	287	51,7	251	50,5	251	63,2	239	61,9	-48
Херсонська	62	11,1	44	8,9	44	11,1	44	11,4	-18
Разом	555	100	497	100	397	100	386	100	-169

Примітка: Південний регіон представлений Автономною республікою Крим,
Миколаївською, Одеською та Херсонською областями.

Проведені дослідження дозволили встановити причини, що призводять до зниження кількості СВК у Південному регіоні. Вони криються в недосконалому внутрішньому економічному механізмі господарювання, пов'язаного з відступом від основоположного принципу кооперації – участі членів у економічній діяльності кооперативу на засадах автономії і господарської незалежності, зокрема, обов'язкова трудова участь членів кооперативу в його діяльності породжує необґрунтовану економічною доцільністю кількість робочої сили, виплати за загальними результатами діяльності кооперативу в кінці року не створюють постійно діючий стимул для кожного члена кооперативу працювати ефективно, при розподілі прибутку в СВК особисті інтереси працівників переважають над інтересами розвитку підприємства.

Проте практика господарської діяльності окремих з них свідчить про їх високу ефективність і життєздатність. При відповідному правовому і економічному забезпеченні кооперативи можуть служити гарантом конкурентоспроможності фермерських господарств та інших суб'єктів господарювання. Розвиваючи економічну ринкову інфраструктуру у сфері продовольчого господарства, вони сприяють збільшенню матеріального надбання як окремих членів, так і кооперативу в цілому.

Кооперативній формі діяльності притаманний відповідний їй принципам економічний механізм (рис. 2). Засобами досягнення цілей кооперативу є ефективне використання виробничого потенціалу, який визначають економічні ресурси: праця, капітал, земля, підприємницькі здібності. Як показали дослідження, економічний механізм функціонування не забезпечує належним чином адаптацію виробничих кооперативів до ринкових умов господарювання: невисока конкурентоспроможність, спричинена диспаритетом цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, втратою каналів збуту, постачання та засиллям торгово-посередницького бізнесу, унеможливує належну ресурсовіддачу та конкурентоспроможність продукції.

Рис. 2. Економічний механізм сільськогосподарського виробничого кооперативу

Тому подальша перспектива розвитку СВК може полягати у створенні ними вертикальноінтегрованих об'єднань за участю інших підприємств АПК, промислових підприємств, підприємств торгівлі, науково-дослідних та банківських установ; диверсифікації діяльності СВК шляхом організації власної промислової переробки продукції та формування сучасних маркетингових каналів збуту продукції за умови існування відповідного економічного потенціалу; реструктуризації збиткових СВК і створенні одного або декількох підприємств різного організаційно-правового статусу з наступною інтеграцією їх діяльності шляхом створення місцевого сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу.

В сучасних умовах актуальним є питання ринкової адаптації виробничих кооперативів. В зв'язку з цією необхідністю проведено дослідження конкурентних позицій на зовнішніх ринках та внутрішньогалузевому ринку. В процесі анкетування респонденти оцінюють державну експортно-імпорتنу політику в Україні щодо сільськогосподарської галузі як незадовільну. Вступ України до СОТ посилив конкуренцію не тільки на зовнішніх, а і на внутрішньому ринку.

З огляду на конкурентоспроможність вітчизняної продукції таке пристосування можливе лише в довгостроковому періоді й потребує масштабних інвестицій в поєднанні з докорінною невідкладною зміною управління сільськогосподарською галуззю на всіх рівнях. Вихід на зовнішні ринки безпосередньо сільськогосподарських підприємств слід пов'язувати, на наш погляд, зі створенням великих інтегрованих в межах АПК корпоративних об'єднань або з організацією великих обслуговуючих кооперативів, здатних

протистояти посередницьким структурам на внутрішньому ринку і транснаціональним компаніям на зовнішньому ринку.

На основі аналізу синергетичних ефектів у кооперативах визначено, що основною метою і найбільш важливим показником ефективності кооперативних дій є прибуток. Тобто процес успішного функціонування організації буде визначатися управлінням прямими і непрямими процедурами формування прибутку. Для цього слід використовувати кількісні підходи до опису виробничого процесу, застосовувати математичні моделі процесів і моделі машинної імітації як процедури прикладної реалізації. Доведено, що динамічну сутність реінвестування прибутку з визначеною умовністю можна описати моделлю Фелпса як функції доходу, капіталу і робочої сили:

$$Y = AL^n K^{1-n},$$

де Y – національний дохід;

A – статистичний коефіцієнт зв'язку;

L^n – трудові ресурси;

K^{1-n} – капітал;

n – статистичний показник ступеня впливу.

Зазначимо, що в сенсі прикладного застосування модель не знайшла розповсюдження з об'єктивної причини – складності взаємозв'язків між параметрами. Крім того, вимоги системності при дослідженні складних задач передбачають визначення поняття об'єкту досліджень. Тому в якості передумови встановили, що планування прибутку будемо вважати складовою частиною фінансового планування в кооперативі, за своїм змістом – це система заходів щодо забезпечення процесу формування, розподілу та використання фінансових ресурсів у певних обсягах, які визначаються завданнями розвитку кооперативу. До основи функціонування такої системи покладено розрахунки планових величин обсягу отримання й реалізації продукції, її повної собівартості, цін, асортименту товарів і послуг.

Значної уваги потребує моделювання процесів планування і вибору найбільш придатного для кооперативу інвестиційного проекту. Для цього може бути використано модель на основі прибутковості:

$$P = P_0 d_0 + \sum_u P_n d_n,$$

де, P_0 – прогнозна середня рентабельність вже функціонуючого капіталу кооперативу; d_0 – частка функціонуючого капіталу кооперативу у загальній сумі капіталу кооперативу на період стратегічного планування; u – індекс інвестиційного проекту, який був включеним до перспективної інвестиційної програми; P_n – очікувана рентабельність капіталу при реалізації n -го проекту; d_n – питома вага капіталу, який відноситься до n -го інвестиційного проекту у капіталі кооперативу.

Прикладна реалізація цієї моделі на базі конкретних сільськогосподарських кооперативів показала, що кооператив "Лідія" Скадовського району Херсонської області має можливість обрати інвестиційний проект рентабельністю 6-10 % із імовірністю 60 % або орієнтуватись на самофінансування. У ракурсі вирішення задачі запропоновано

евристичний алгоритм розрахунку доцільності отримання кредиту на основі норм реінвестування прибутку і обсягів споживання .

У четвертому розділі – **«Розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в умовах ринкових перетворень»** – встановлено наявність, стан та особливості функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, проблеми та перспективи їх розвитку у загальній системі реформування сільського господарства в Південному регіоні України.

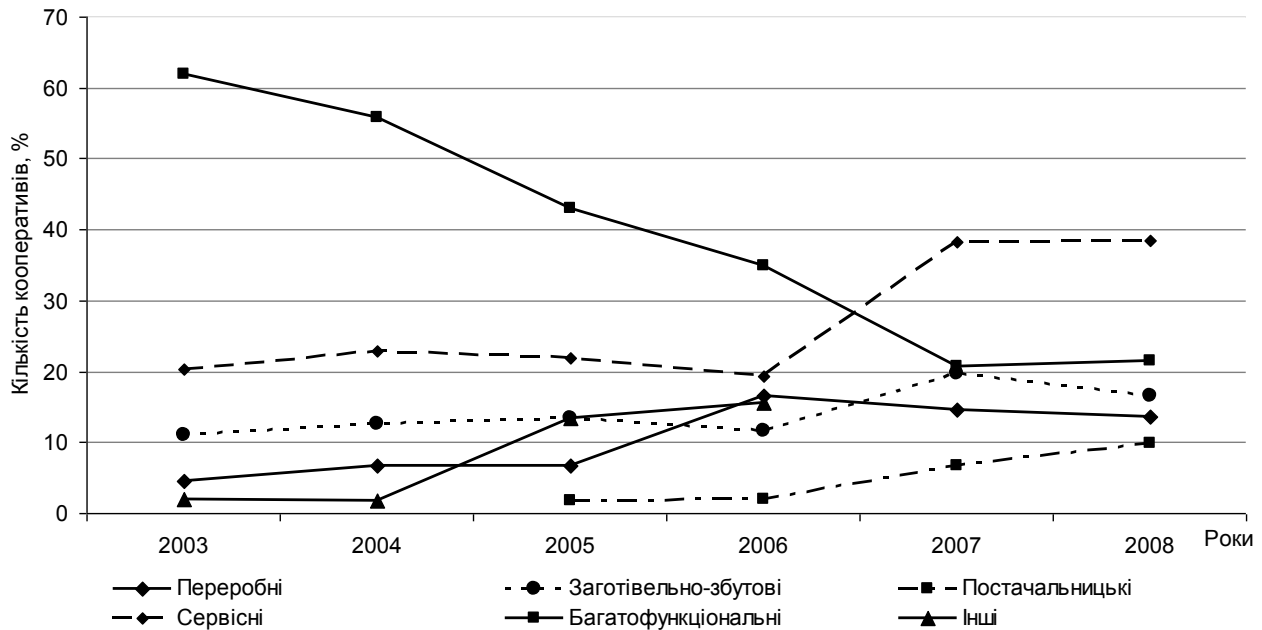
Серед широкого спектра форм господарювання належне місце посідають сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Сільськогосподарські товаровиробники зацікавлені у створенні обслуговуючих кооперативів як структури, яка, надаючи послуги товаровиробникам, створює умови для покращання діяльності й збільшення їх прибутку від власного виробництва.

Найпоширенішою формою обслуговуючої кооперації в регіоні є сільські, тобто первинні кооперативи (понад 70,7 %). Це свідчить про початковий етап розвитку кооперації, адже ефективність обслуговуючих кооперативів прямо залежить від її масштабів і рівня об'єднання. Статус «районних» і «міжрайонних» кооперативів у регіоні визначається не їх місцем в організаційній ієрархії, а лише територіальним розташуванням. За ініціативою сільськогосподарських товаровиробників були створені 67 % кооперативів, інші – за ініціативою також і органів влади.

Основну групу в Південному регіоні складають кооперативи, які об'єднують від 3 до 10 членів. Вони не належать до великих за масштабами діяльності кооперативів, є більшою частиною вузькоспеціалізованими, надають обмежений перелік та обсяг послуг. Їх перевагою є зменшення ступеня конкуренції у відносинах між членами кооперативу, а в перспективі за рахунок розширення діяльності їх члени зможуть використовувати переваги великомасштабного агробізнесу.

Розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є важливою умовою системного формування інфраструктури аграрного ринку. За напрямом діяльності в Південному регіоні переважають сервісні кооператив (38,5 %) і багатофункціональні (21,4 %). Найменше є постачальницьких (9,9 %) (рис. 3). По Україні їх кількість також досить незначна (2,5 %). Збільшення частки ринку, створення власних спільних каналів постачання і збуту продукції не стали пріоритетними в діяльності кооперативних підприємств регіону. Тому кооперативи не можуть впливати на коливання кон'юнктури ринку сільськогосподарської продукції.

Переробка продукції в діяльності кооперативів також не є помітним напрямом діяльності сільськогосподарських кооперативів. Багатофункціональні кооперативи не відіграють особливої ролі на ринках послуг, до того ж більшість із них надають послуги на прибутковій основі, що суперечить неприбутковому принципу їх діяльності.

Рис. 3. Питома вага окремих видів сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у Південному регіоні

Ринкова інфраструктура аграрного сектора Південного регіону знаходиться на етапі становлення і розвитку основних елементів. Тому необхідно забезпечити її оптимальне формування і системне функціонування в інтересах сільськогосподарських товаровиробників, що дасть змогу знизити вплив монополізованих переробних підприємств і непродуктивного торгово-посередницького бізнесу.

Ознакою справжнього сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу є особливий статус неприбуткової організації (табл. 3).

Таблиця 3

Результати дослідження неприбуткового статусу діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у Південному регіоні України, 2008 р.

Область	Всього с.-г. кооперативів	у т. ч. працюючих			
		на неприбутковій основі		на прибутковій основі	
		кількість	%	кількість	%
АР Крим	105	75	71,4	30	28,6
Миколаївська	11	-	-	11	100
Одеська	21	10	47,6	11	52,4
Херсонська	11	6	54,5	5	45,5
Разом по регіону	148	91	61,5	57	38,5

В обстежених кооперативах Південного регіону існує неправильне уявлення про неприбутковий статус їх функціонування. Лише 61,5 % із всіх

СОК працюють на неприбутковій основі, інші, хоча і були зареєстровані як неприбуткові, стали працювати на комерційній основі. Такі кооперативи за своєю суттю і принципами не є кооперативами, тому компрометують ідею кооперації в регіоні.

Встановлено, що неприбутковий характер кооперативу реалізується шляхом обслуговування його клієнтів-власників за собівартістю, тобто максимально можливе зниження ціни обслуговування клієнтів-власників, що не дозволяє отримувати прибутки. Якщо кооператив краще спрацював і отримав додаткові кошти, то ці кошти він розподіляє між своїми клієнтами-власниками пропорційно господарській участі і не має підстави вважати його прибутковим підприємством. Статус кооперативу як неприбуткової організації стосується не ефективності роботи кооперативу, а розподілу коштів, які в некооперативному підприємстві вважаються прибутком. В якості приклада в роботі розглянуто досвід обслуговуючого багатофункціонального сільськогосподарського кооперативу “Південний союз” Голопристанського району Херсонської області. Одержаний фінансовий результат кооператив розподіляє між членами кооперативу, а не ставить за мету одержання прибутку для себе. Цій меті слугує система ціноутворення в кооперативі та механізм розподілу кінцевого фінансового результату, що надає можливість йому діяти на неприбутковій основі й надавати послуги за собівартістю.

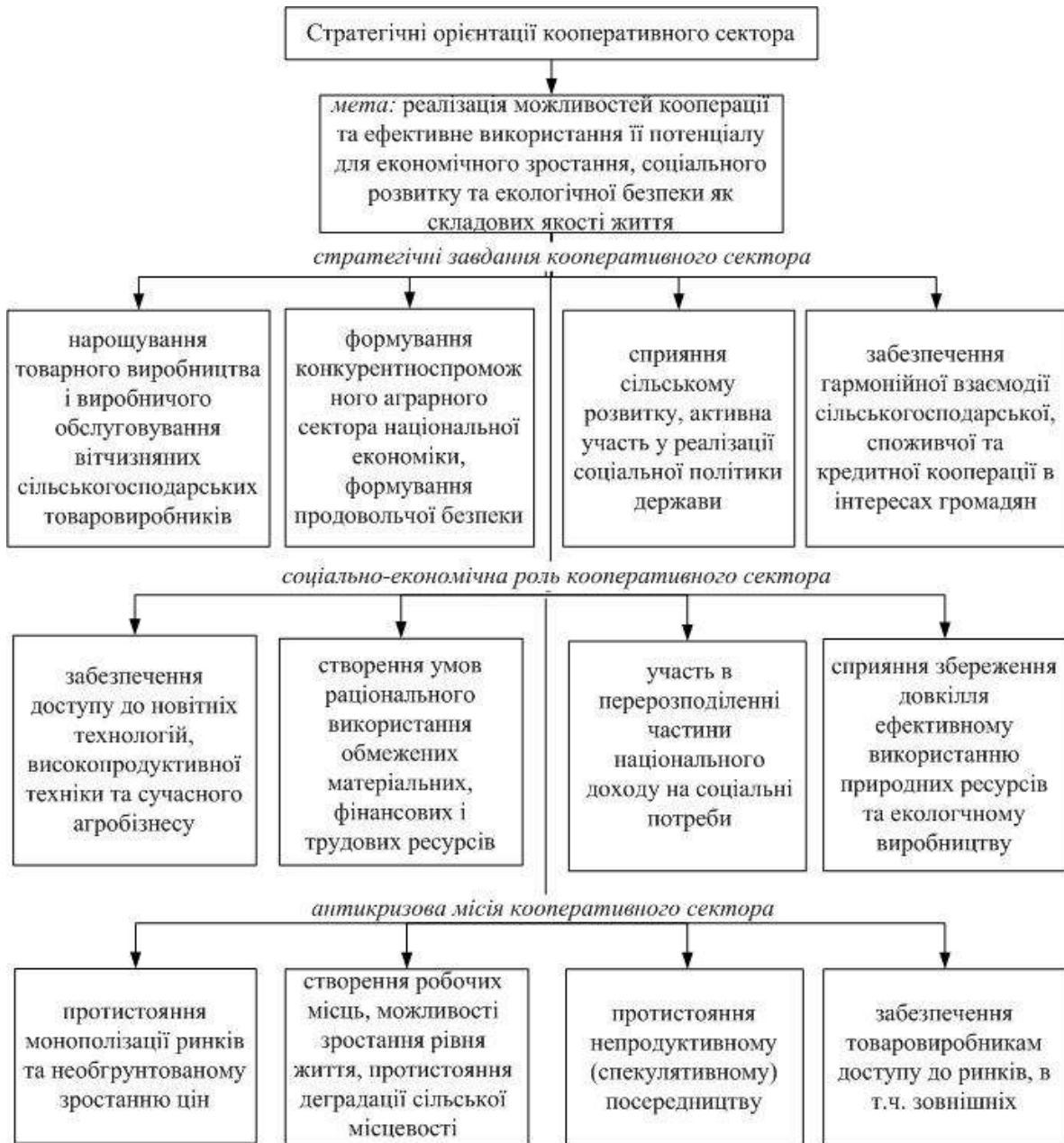
Важливим напрямом господарської діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є маркетинг. Питома вага регіону в загальній кількості маркетингових кооперативів у 2008 р. склала 16,7 %. Наочним прикладом кооперативного маркетингу є функціонування постачальницько-збутових кооперативів як перспективної форми вертикальної інтеграції сільськогосподарських товаровиробників. Усі маркетингові функції, які товаровиробник не в змозі виконувати самостійно, покладаються на обслуговуючий кооператив. Це дає їм можливість здійснювати маркетингову діяльність на професійному рівні. Актуальним є створення маркетингових кооперативів, в яких товаровиробники об'єднують свою продукцію в більші за обсягом партії, наймають кваліфікованих спеціалістів з маркетингу та реалізують продукцію на ринку за більш вигідною ціною.

Дослідженням встановлено, що маркетинг використовується переважно не як цілісна система управління виробничо-збутовою діяльністю, а у вигляді окремих маркетингових заходів, спрямованих на досягнення конкретних ринкових цілей. Це пов'язано з нестачею фахівців у даній сфері, дефіцитом засобів, недостатнім досвідом ринкової діяльності. Для вирішення цієї проблеми, насамперед, потрібно, щоб розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в регіоні став пріоритетом, стратегічною метою не тільки самих сільськогосподарських товаровиробників, а й органів управління всіх рівнів, наукових установ, освітніх закладів й інших зацікавлених державних і громадських організацій.

У п'ятому розділі – **«Концептуальні засади забезпечення ефективного розвитку сільськогосподарських кооперативів в Україні»** – обґрунтовано методологічні засади моделювання розвитку кооперації, розглянуто й

узагальнено суть державної підтримки кооперації та шляхи її удосконалення, висвітлено й обґрунтовано взаємодію різних видів сільської кооперації, здійснено розрахунки, пов'язані з плануванням беззбитковості кооперативних підприємств.

Мета розвитку кооперативного сектора полягає в реалізації можливостей кооперації та ефективному використанні її потенціалу для економічного зростання і соціальної орієнтації багатуукладної економіки України (рис. 4).

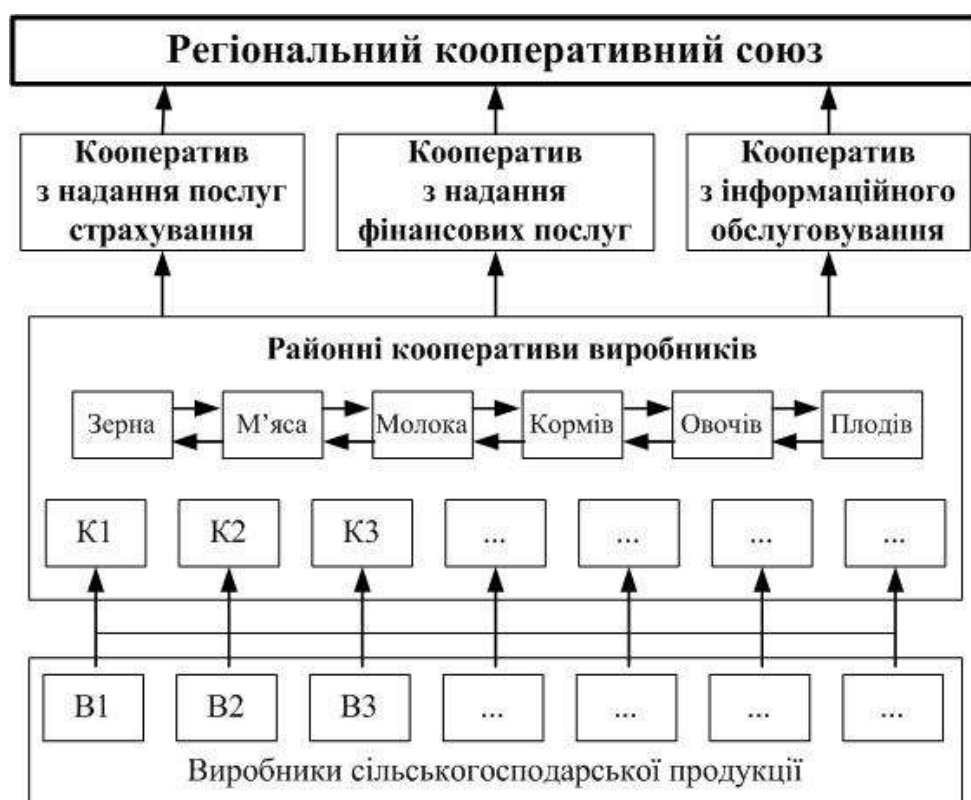

Рис. 4. Роль і місце кооперативного сектора у ринковій економіці

Об'єднання в кооперативний сектор повинно відбуватися двома шляхами: внутрішньосистемною інтеграцією кооперативних утворень і створенням загальнонаціонального кооперативного сектора економіки. Кооперативний сектор економіки в Україні реально існує, розвивається, однак практично не

знайшов офіційного визнання. Одна із причин – розрізнене існування всіх видів кооперативів. Необхідна їх інтеграція. Вищою формою інтеграції в кооперації є вертикальна, під якою розуміємо створення національного кооперативного об'єднання. Таким об'єднанням може стати асоціація, союз. Створення єдиного національного об'єднання відповідає загальній тенденції суспільного розвитку. Теоретичною основою інтеграції кооперативів в загальнонаціональне об'єднання є соціальна природа всіх видів кооперативів.

Інтеграція вітчизняного кооперативного руху повинна здійснюватися не тільки на національному рівні, але і на рівні регіонів (рис. 5). Цьому може сприяти створення регіональними союзами кооперативів різних видів своїх асоціацій (регіональних кооперативних центрів). Перспективним є створення багатоцільових кооперативів.

Рис. 5. Перспективна модель кооперативної структури регіонального масштабу

Сама природа кооперативу вимагає особливого підходу і підтримки з боку держави. Система державного регулювання повинна базуватися на ряді принципів. По-перше, необхідно виходити з того, що товаровиробники працюють на самофінансуванні й конкретні заходи їхньої підтримки є додатковими, спрямованими на забезпечення прийнятних економічних умов господарювання. По-друге, субсидії, дотації, пільги й інші регулюючі важелі й інструменти повинні орієнтувати товаровиробників на більш ефективне господарювання та застосовуватися диференційовано. У цілому система державного регулювання повинна базуватися на цільовому програмному підході (табл. 4).

Заходи державного регулювання і підтримки розвитку кооперації

Назва (спрямування) заходів	Зміст заходів
Підтримка доходів виробників	Компенсаційні платежі, платежі при збитках від стихійного лиха, платежі за збиток, пов'язаний з реорганізацією виробництва
Цінове втручання	Підтримка внутрішніх цін на с.-г. продукцію, встановлення квот, встановлення податків на експорт і імпорт продовольства
Компенсація витрат	Заходи з компенсації витрат на придбання засобів виробництва: добрив, засобів захисту рослин, кормів і т.д.
Сприяння розвитку ринку	Фінансування, розробка і здійснення ринкових програм
Сприяння розвитку виробничої інфраструктури	Виділення державних коштів на створення бази зберігання продукції і матеріально-технічного постачання, розвитку транспорту, зв'язку і т.д.

З метою розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні важливо мати механізм державної підтримки створення і діяльності кооперативних підприємств, який повинен включати законодавчу і нормативно-правову базу, усунення адміністративних бар'єрів; кредитно-фінансову і інвестиційну підтримку кооперативних підприємств; інформаційне забезпечення і сприяння в організації безпеки і захисту кооперативів в АПК від протиправних зазіхань і складатися з таких блоків: 1) заходи правового характеру; 2) заходи економічної підтримки; 3) заходи інформаційної підтримки.

Мета діяльності виробничого кооперативу – конкурентна стійкість на ринку і прибутковість. Звідси важливість коректного прогнозування ступеню ефективності функціонування і величини можливого прибутку. З цього приводу створено модель прогнозу продуктивності, в основу якої покладено балансові дослідження плану надходження і витрат. Формально балансову модель прибутку склали планова сума грошових надходжень, сума витрат на операційну діяльність, сума відрахувань на амортизацію і нарахувань по кредиту (якщо вони мали місце). У символічному зображенні баланс складатимуть:

$$\Sigma Z_o = \Sigma Z_{nl} - \Sigma V_{nl} - AM_{nl} - K^l_{nl},$$

де: ΣZ_{nl} – планова сума грошових надходжень по операційній діяльності;

ΣV_{nl} – планова сума витрат грошових ресурсів на операційну діяльність;

AM_{nl} – планова сума амортизаційних відрахувань;

K^l_{nl} – планова сума відсотків за кредит.

Тобто загальний валовий операційний прибуток становитиме $W=Z \cdot 1,3$, а маржинальний операційний дохід – $МОД=W-V^l$, або $МОД = Q_{np} - V^{ll}$ як різниця між ним і постійними витратами, або між обсягом продажу продукції й змінними витратами.

Функціональна схема управління прибутком на основі беззбитковості передбачає вирішення таких задач: визначення критичного обсягу виробництва; встановлення оптимального обсягу виробництва, що необхідний для отримання прибутку і відповідного для цього рівня операційних витрат; розрахунок обсягу додаткового замовлення, яке необхідне для ефективної роботи і самофінансування.

Отже, контроль за прибутком здійснюється в системі "витрати – реалізація – прибуток", який процедурно складається із вирішення прикладних задач: оцінки міри прибутковості і підприємницького ризику; прогнозу запасу фінансової міцності; розробки асортиментної політики; пошуку шляхів виходу з кризового стану (якщо в цьому є потреба).

Якщо розглядати проблему беззбитковості з урахуванням різноманітної номенклатури продукції кооперативу, то у разі наявності визначеної кількості продуктів розрахунок критичного обсягу виробництва (Q^k) можна здійснити, використавши формулу:

$$Q^k = \left[\sum_{i=1}^n Q_i \cdot (C_i + V_{36}) \right] + V_{II}^1,$$

де Q_i – кількість реалізованих продуктів i -го виду; C_i – ціна реалізації продукції i -го виду; V_{36} – питома вага змінних витрат у ціні реалізації; V_{II}^1 – постійні витрати; $i = 1, 2, \dots, n$ – номенклатура продукції кооперативу.

Після проходження критичного обсягу виробництва прибуток становитиме:

$$\Pi = \sum_{i=1}^n K_{Ti} \cdot \frac{MD_i}{\sum K_T},$$

де K_{Ti} – кількість реалізованої продукції i -го виду після проходження порогу рентабельності; MD_i – маржинальний дохід від продукції i -го виду, $MD = C_i + V_3^{II}$; $MD = C_i - V^{II}$; $\sum K_T$ – загальна кількість реалізованої продукції.

Додавання до процесу розрахунків моделей визначення основних параметрів рентабельності (реалізованої продукції, активів, власного капіталу, інвестицій, продажів) створюють системний розрахунковий комплекс, придатний до реалізації процедур в автоматизованому режимі.

Квінтесенцією вирішення проблеми управління системами формування прибутку як показника ефективності кооперативу вважається моделювання і створення автоматизованих процедур для проведення розрахунків. Можливість імітації процедур планування прибутку кооперативу на основі автоматизації розрахунків із суто теоретичних проблем перетворюється в зручну прикладну задачу. Алгоритмом передбачається реалізація методів прямого розрахунку, нормативних методів і балансових підходів, що робить запропонований комплекс цілком придатним для практичного застосування.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено наукове обґрунтування теоретико-методологічних засад і запропоновано авторське вирішення практичної

проблеми розвитку сільськогосподарської кооперації в аграрному секторі економіки України. Отримані результати дослідження дозволили обґрунтувати висновки та висунути пропозиції, що відображають вирішення завдань відповідно до поставленої мети:

1. Методологічні засади наукового обґрунтування стратегії розвитку сільськогосподарської кооперації передбачають структурну трансформацію існуючих і створення нових, більш ефективних кооперативних систем для реалізації потенціалу кооперації, активізації її ролі в соціально-економічному розвитку країни, подоланні деструктивних явищ в агропромисловому виробництві, збалансованому сільському розвитку, інтеграції аграрного сектора країни до світового економічного простору. Враховуючи масштабність і складність стратегічних цілей сільськогосподарської кооперації, її розвиток здійснюватиметься в три етапи: на першому – необхідно сформувати первинні кооперативи, на другому – забезпечити масове створення територіальних та галузевих об'єднань кооперативів, на третьому – завершити формування кооперативної системи загальнонаціонального масштабу.

2. Теоретично доведено, що сільськогосподарську кооперацію слід розглядати як соціально-економічне явище, оскільки її сутність базується на здійсненні спільної економічної діяльності та забезпеченні соціального розвитку сільських територій. На пореформеному етапі сільськогосподарська кооперація знаходить своє поширення у двох формах: виробничій та обслуговуючій. Попри певні відмінності в економічній природі, економічних механізмах господарювання та інструментах задоволення економічних інтересів своїх членів, виробничі і обслуговуючі кооперативи виконують важливу місію захисту інтересів вітчизняних товаровиробників у протистоянні зростаючій експансії посередницького бізнесу, конкурентного тиску з боку зростаючої концентрації капіталу, інших деструктивних щодо відтворення аграрної сфери чинників.

3. Визначено, що ключовим мотиваційним чинником розвитку сільськогосподарської кооперації є досягнення синергетичного ефекту кооперативної взаємодії, тобто результату, який можливо отримати лише за допомогою групових дій. В результаті пошуку доказів наявності синергетичних зв'язків за допомогою математичного моделювання встановлено, що комплексне застосування інструментарію математичного аналізу сприяє ідентифікації наявності таких зв'язків в залежності від умов функціонування кооперативі, а головне, – надає можливості визначення їх параметрів у кількісних виразах. Кооперативи слід розглядати як ієрархічні, складні і, з точки зору кібернетичного управління, відносно великі системи. Отже, синергія кооперативної взаємодії – основа забезпечення системності у формуванні кооперативного руху.

4. Підтверджено, що загальними для всіх типів кооперативів є організаційні принципи, які відображають сутність кооперативних організацій як засобу захисту соціально-економічних інтересів їх членів. Зокрема для умов пореформеного етапу уточнено, що кооператив – це демократичне, незалежне і самоврядне підприємство, що організовується на принципах відкритості та

добровільності членства, колективно-дольовій власності, особистій участі членів у господарській діяльності, забезпеченні обслуговування своїх членів за собівартістю, розподілі доходів між членами відповідно до їх індивідуальної участі в господарській діяльності. Гносеологічне значення кооперативних принципів полягає в тому, що вони попереджують виникнення і поширення псевдокооперативних утворень, що дискредитують ідею кооперації і перешкоджають реалізації її потенціалу.

5. В результаті аналізу, здійсненого на матеріалах кооперативних підприємств Південного регіону, виявлено, що за останні роки кількість сільськогосподарських виробничих кооперативів постійно скорочується, а їх економічна роль поступово зменшується. Встановлено, що причини, які заважають розвитку виробничих кооперативів, закладені у самій природі цих організацій. Основною з них є подвійний статус членів виробничого кооперативу: вони одночасно діють у двох взаємовиключних якостях: з одного боку, – це власники капіталу; з іншого, – наймані працівники. Дане протиріччя доповнюється протилежністю інтересів членів, які більше не працюють в кооперативі, але мають там майнові паї, та тих, хто продовжує працювати. Ці чинники унеможливають швидку адаптацію виробничих кооперативів до ринкових умов. Вирішення проблеми ринкової адаптації сільськогосподарських виробничих кооперативів вимагає також реалізації різноманітних заходів, до яких належать здійснення системних організаційно-структурних перетворень, розвиток інфраструктури аграрного ринку, вдосконалення міжгалузевих зв'язків, розвиток міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції, розвиток зовнішньоекономічної діяльності виробничих кооперативів.

6. Удосконалення управління економічною діяльністю сільськогосподарського виробничого кооперативу передбачає визначення основних стратегічних орієнтацій, найголовнішою з яких вважається отримання прибутку як цільова функція виробничого підприємства. Прибуток є джерелом підвищення матеріального статку членів кооперативу (фонд споживання), а також забезпечення розширеного відтворення виробництва. За допомогою економіко-математичного моделювання встановлено, що для нарощування виробничих потужностей та структурно-технологічного оновлення виробництва в перші три роки після створення кооперативу необхідно реінвестувати 71 % суми отриманого чистого прибутку, у наступний трирічний період – 62,8 %, а далі – 17 % щорічно. Проте в реальності ці параметри носять лише рекомендаційний характер, оскільки можуть зазнати впливу багатofакторних змін у господарській діяльності.

7. Теоретично доведено та емпірично підтверджено, що одним з основних чинників погіршення фінансово-економічного стану аграрного сектора є нераціональна система економічних стосунків між господарюючими суб'єктами, яка виникла внаслідок відсутності їх належної взаємодії, в т. ч. через недостатній розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Проте окремі приклади переконливо доводять, що обслуговуючі кооперативи успішно забезпечують досягнення взаємної економічної вигоди членів кооперативів на основі їх безпосередньої участі в ухваленні управлінських

рішень, в процесі ціноутворення щодо виробленої ними продукції та отримані послуги, а також у формуванні, розподілі та використанні отриманих доходів. Однак потенціал обслуговуючої кооперації ще не реалізується належним чином. Особливо це стосується використання кооперативної ідеї у розбудові інфраструктури аграрного ринку.

8. Характерною ознакою сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу як підприємницької структури особливого типу є його неприбутковий статус. Він не стосується ефективності роботи кооперативу, а лише особливого порядку розподілу його фінансового результату. Неприбутковий характер обслуговуючих кооперативів реалізується через обслуговування його клієнтів-власників за собівартістю. Якщо кооператив краще спрацював і отримав додатковий дохід, який у звичайних підприємствах став би прибутком, то ці кошти кооператив розподіляє між своїми членами пропорційно участі в господарській діяльності кооперативу як кооперативні виплати. Проте за кооперативом залишається право остаточного вибору і застосування моделі своєї фінансової діяльності, тобто він може працювати і як прибуткова структура.

9. Для забезпечення подальшого системного і поступального розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів обґрунтовано і запропоновано систему організаційно-економічних заходів, зокрема: а) удосконалення законодавчої бази за двома напрямками – зміцнення правового статусу й удосконалення державного регулювання господарської діяльності потенційних кооператорів (фермерських господарств, особистих селянських господарств, інших форм господарювання), а також поліпшення правової бази формування й функціонування самих кооперативів на основі прийняття окремого законодавчого акту про сільськогосподарську обслуговуючу кооперацію; б) посилення державної фінансової підтримки обслуговуючих кооперативів на конкурсній основі; в) інформаційне й консультативне забезпечення обслуговуючих кооперативів, створення спеціалізованих баз даних, підготовка професійних кадрів для кооперативів, активізація відповідних наукових досліджень.

10. З розвитком кооперації слід очікувати посилення її соціальної місії. Насамперед це стосується зростання добробуту селян завдяки підвищенню їх економічної активності, створенню робочих місць та забезпеченню справедливої винагороди за витрачену працю. Демократичні принципи управління кооперативними підприємствами сприятимуть зміцненню місцевого самоврядування, посиленню ролі сільської громади у вирішенні гострих соціальних проблем, виявленню їх неформальних лідерів. Соціальний розвиток тісно пов'язаний із посиленням екологічної спрямованості діяльності кооперативів головним чином у трьох напрямках: збереженні довкілля, раціональному використанні природних ресурсів та виробництві й маркетингу екологічно безпечної продукції.

11. Обґрунтовано, що відродження і розвиток сільськогосподарської кооперації неможливі без всебічної державної підтримки розвитку кооперативних підприємств і формування кооперативного руху. За сучасних

умов пріоритетними напрямками такої підтримки мають стати такі: формування матеріально-технічної бази і виробничої інфраструктури кооперативних підприємств; надання дотацій і компенсацій при закупівлі кооперативами для своїх членів відповідних засобів виробництва; виділення інвестиційних кредитів на основі адресного розподілу ресурсів за умови обов'язкового обґрунтування їх потреби та моніторингу ефективності використання; сприяння створенню багатоступеневої системи сільськогосподарської кооперації – сукупності кооперативів різних видів і рівнів, з одного боку, як господарської структури, а іншого, – спілки усіх сільських кооператорів, здатну взаємодіяти із закордонними і міжнародними кооперативними організаціями; підтримка кооперативної науки і освіти.

12. Доведено необхідність і обґрунтовано перспективи подальшої ко-еволюції і компліментарності різних видів кооперації (насамперед, сільськогосподарської, кредитної, споживчої). Це визначається єдиною економічною природою та організаційними принципами діяльності цих структур. В перспективі слід очікувати створення кооперативних союзів (асоціацій) на регіональному та національному рівнях за галузевими, територіальними та функціональними ознаками, формування системи представницьких організацій сільських кооператорів, створення громадських організацій сприяння та захисту кооперативного руху. Це дасть можливість очікувати значного піднесення ролі кооперації у формуванні ринкової економічної системи і демократичного суспільства.

13. Характерною особливістю концептуального бачення та важливою умовою успішної реалізації теоретичних припущень щодо переваг кооперативів на практиці у майбутньому слід вважати вибір оптимальної моделі управління кооперативною діяльністю у відповідності з умовами зовнішнього і внутрішнього середовища кооперативного підприємства, здатної гнучко реагувати на їх зміни. Науково-прикладне значення такої економіко-математичної моделі полягає у забезпеченні автоматизації процедур розрахунку показників дохідності кооперативів у багатоваріантному режимі. Модель управління ефективною діяльністю сільськогосподарського кооперативу дозволяє приймати управлінські рішення на альтернативній основі завдяки застосуванню багатопараметричних моделей зв'язку основних показників економічної діяльності кооперативів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, навчальні посібники та окремі видання

1. Ушкаренко Ю.В. Сільськогосподарська кооперація в еволюційному вимірі: монографія / Ю.В. Ушкаренко. – Херсон: Айлант, 2009. – 404 с.
2. Ушкаренко Ю.В. Кооперативне право: Практично-методичний посібник. – Херсон: Айлант, 2002. – 88 с.

3. Ушкаренко Ю.В. Кооперативне право: Навчально-методичні рекомендації. – Херсон: Айлант, 2003. – 28 с.

4. Ушкаренко Ю.В. Правосуб'єктність кооперативних сільськогосподарських підприємств: Навчальний посібник. – Херсон: Айлант, 2003. – 176 с.

Статті у наукових фахових виданнях

5. Гавриш Н.С. Організаційно-правові проблеми розвитку сільськогосподарських кооперативів / Н.С. Гавриш, Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 24]. – Херсон: Айлант, 2002. – С. 196-204. (особистий внесок – визначено організаційні аспекти розвитку кооперативів).

6. Ушкаренко Ю.В. Економічний механізм функціонування кооперативних підприємств / Ю.В. Ушкаренко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2004. – № 3 (27). – С. 73-78.

7. Ушкаренко Ю.В. Можливості застосування досвіду кооперативних товариств Данії у розвитку агропромислового виробництва України / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 30]. – Херсон: Айлант, 2004. – С. 200-206.

8. Ушкаренко Ю.В. Кооперація і проблема колективних дій / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 35]. – Херсон: Айлант, 2004. – С. 146-150.

9. Ушкаренко Ю.В. Формування економічних взаємовідносин в обслуговуючих кооперативах / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 37]. – Херсон: Айлант, 2005. – С. 279-283.

10. Ушкаренко Ю.В. Власність і право власності сільськогосподарських кооперативів: розвиток на сучасному етапі / Ю.В. Ушкаренко, В.В. Зубенко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 40]. – Херсон: Айлант, 2005. – С. 239-247. (особистий внесок – досліджено питання правового режиму майна сільськогосподарських кооперативів).

11. Ушкаренко Ю.В. Кооперація і екологія: економіко-правові проблеми / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 42]. – Херсон: Айлант, 2005. – С. 254-260.

12. Ушкаренко Ю.В. Еволюція кооперативних принципів / Ю.В. Ушкаренко // Вісник Дніпропетровського ДАУ. – № 1. – 2005. – С. 156-160.

13. Ушкаренко Ю.В. Кооперація як суб'єкт процесу ціноутворення на аграрному ринку / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 43]. – Херсон: Айлант, 2006. – С. 278-284.

14. Ушкаренко Ю.В. Принципи та напрями державної підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 46]. – Херсон: Айлант, 2006. – С. 215-221.

15. Ушкаренко Ю.В. Становлення сільськогосподарської кооперації в Південному регіоні / Ю.В. Ушкаренко, І.К. Шевцов // Таврійський науковий

вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 47]. – Херсон: Айлант, 2006. – С. 353-361. (особистий внесок – обґрунтовано перспективи розвитку сільськогосподарської кооперації в Південному регіоні України).

16. Ушкаренко Ю.В. Формування та порядок використання майнових фондів сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки / Ю.В. Ушкаренко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2006. – № 2. – С. 154-158.

17. Ушкаренко Ю.В. Моделювання розвитку сільськогосподарської кооперації в АПК / Ю.В. Ушкаренко // Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК. – Львів: Львів. держ. аграрний університет, 2006. – [вип. 13]. – С. 112-116.

18. Ушкаренко Ю.В. Теоретичні засади тлумачення поняття “сільськогосподарський кооператив” / Ю.В. Ушкаренко // Збірник наукових праць Луганського НАУ. – 2006. – № 60/83. – С. 155-159. – [Серія “Економічні науки”].

19. Ушкаренко Ю.В. Взаимодействие сельскохозяйственных и других типов кооперативных организаций // Экономические науки. – 2006. – [Вып. 95]. – С. 39-47.

20. Uşkarenko Y.V. Kooperasiyanin iqtisadi məzmunu və əsas əlamətləri (Экономическое содержание кооперации и ее основные признаки) / Y.V. Uşkarenko // Ekologiya və su təsərrüfatı – 2007. – № 2. – С. 58-63.

21. Зіновчук В.В. Основні напрями розвитку виробничих кооперативів в сільському господарстві / В.В. Зіновчук, І.В. Бурачек, Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 48]. – Херсон: Айлант, 2007. – С. 235-242. (особистий внесок – проведено анкетне обстеження діяльності виробничих кооперативів на прикладі Південного регіону України).

22. Ушкаренко Ю.В. Механізм державної підтримки кооперативних підприємств / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 50]. – Херсон: Айлант, 2007. – С. 277-283.

23. Ушкаренко Ю.В. Сільськогосподарська кооперація: проблеми розвитку в Південному регіоні України / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 51]. – Херсон: Айлант, 2007. – С. 82-91.

24. Ушкаренко Ю.В. До питання членства у сільськогосподарських виробничих кооперативах Південного регіону / Ю.В. Ушкаренко, І.К. Шевцов // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 54]. – Херсон: Айлант, 2007. – С. 237-241. (особистий внесок – з правової точки зору досліджено інститут членства у виробничих кооперативах).

25. Ушкаренко Ю.В. Дотримання кооперативних принципів як одна з умов ефективного функціонування кооперативних підприємств / Ю.В. Ушкаренко, І.К. Шевцов // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 55]. – Херсон: Айлант, 2007. – С. 166-172. (особистий внесок – встановлено загальні риси і закономірності прояву кооперативних принципів).

26. Ушкаренко Ю.В. Сільськогосподарські кооперативи як об'єкт економічних досліджень / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 56]. – Херсон: Айлант, 2008. – С. 278-283.

27. Ушкаренко Ю.В. Методологічні проблеми визначення кооперативу / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 57]. – Херсон: Айлант, 2008. – С. 247-254.

28. Ушкаренко Ю.В. Кооперативне підприємництво і кооперативне підприємство: економіко-правовий аспект / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 58]. – Херсон: Айлант, 2008. – С. 215-224.

29. Ушкаренко Ю.В. Перспективи ринкової адаптації виробничих кооперативів у Південному регіоні України / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 59]. – Херсон: Айлант, 2008. – С. 263-270.

30. Ушкаренко Ю.В. Перспективи розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Південному регіоні України / Ю.В. Ушкаренко, І.К. Шевцов // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 60]. – Херсон: Айлант, 2008. – С. 257-264. (особистий внесок – надано оцінку внутрішнім і зовнішнім умовам господарювання).

31. Ушкаренко Ю.В. Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Південному регіоні України / Ю.В. Ушкаренко // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С. 31-37.

32. Ушкаренко Ю.В. Використання кооперативної ідеї в процесі формування інфраструктури аграрного ринку в Південному регіоні України / Ю.В. Ушкаренко // Збірник науков. праць Уманського ДАУ. – 2008. – [вип. 69]. – С. 204-210.

33. Ушкаренко Ю.В. Об'єктивні передумови створення і функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у Південному регіоні України / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 61]. – Херсон: Айлант, 2008. – С. 253-259.

34. Ушкаренко Ю.В. Особливості управління в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах у Південному регіоні України / Ю.В. Ушкаренко // Вісник Харківського НАУ. – 2009. – № 5. – С. 194-203.

35. Ушкаренко Ю.В. Проблеми формування кадрового потенціалу в сільськогосподарських виробничих кооперативах в Південному регіоні України / Ю.В. Ушкаренко // Вісник Харківського НТУСГ: Економічні науки. – [вип. 83]. – Харків, 2009. – С. 264-270.

36. Ушкаренко Ю.В. Особливості маркетингової діяльності в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах у Південному регіоні України / Ю.В. Ушкаренко, І.К. Шевцов // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 62 Ч. 2]. – Херсон: Айлант, 2009. – С. 81-86. (особистий внесок – виявлено причини, що уповільнюють розвиток системи маркетингу).

37. Ушкаренко Ю.В. Особливості організаційної структури та структури управління в сільськогосподарських виробничих кооперативах Південного

регіону України / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 63]. – Херсон: Айлант, 2009. – С. 227-231.

38. Ушкаренко Ю.В. Ефективність використання праці в сільськогосподарських виробничих кооперативах Південного регіону України / Ю.В. Ушкаренко, А.І. Соловйов // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 64]. – Херсон: Айлант, 2009. – С. 315-321. (особистий внесок – здійснено розрахунок ефективності використання праці у виробничих кооперативах).

39. Ушкаренко Ю.В. Використання інституційного підходу при створенні кооперативу / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 65]. – Херсон: Айлант, 2009. – С. 170-175.

40. Ушкаренко Ю.В. Теорія кооперації в контексті радикальних економічних перетворень / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 66]. – Херсон: Айлант, 2009. – С. 274-280.

41. Ушкаренко Ю.В. Обґрунтування і забезпечення системності у формуванні кооперативного сектора АПК / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 67]. – Херсон: Айлант, 2009. – С. 242-249.

42. Ушкаренко Ю.В. Прогнозування беззбитковості сільськогосподарського кооперативу / Ю.В. Ушкаренко // Вісник Харківського НТУСГ: Економічні науки. [вип. 92]. – Харків, 2009. – С. 319-328.

43. Ушкаренко Ю.В. Особливості транзакційного аналізу кооперативної власності / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 68]. – Херсон: Айлант, 2010. – С. 228-236.

44. Ушкаренко Ю.В. Стратегічні цілі розвитку сільськогосподарської кооперації в АПК України / Ю.В. Ушкаренко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. [вип. 69]. – Херсон: Айлант, 2010. – С. 261-270.

Інші публікації

45. Ушкаренко Ю.В. Проблеми економіко-правового забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні / Ю.В. Ушкаренко, В.В. Зубенко // Науковий вісник Львівського юридичного інституту. – 2005. – [вип. 3]. – С. 187-192. (особистий внесок – розроблено пропозиції щодо удосконалення правової бази розвитку сільськогосподарської кооперації).

46. Ушкаренко Ю. Основні напрями і форми розвитку кооперації в ринковому господарстві АПК / Ю.В. Ушкаренко // Перспективи кооперації в АПК України в умовах інтеграції в Європейський Союз: матеріали Міжнар. наук.-прак. конф., 15-16 верес. 2005 р. – Львів: Львівський державний аграрний університет, 2005. – С. 210-217.

47. Ушкаренко Ю.В. Методичні основи дослідження розвитку сільськогосподарської кооперації / Ю.В. Ушкаренко // Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці: матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф., 3-5 берез. 2005 р.: в 3-х ч. – Житомир: Вид-во “Держ. агрокол. ун-т”, 2005. – Ч. 2. – С. 100-103.

48. Ушкаренко Ю.В. Кооперація як необхідна форма господарювання / Ю.В. Ушкаренко // Управління організаційно-технічними та фінансовими змінами на промислових підприємствах: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., 23-24 берез. 2006 р. – К.: НУХТ, 2006. – С. 129-130.

49. Драган О.І. Основні критерії оцінки перспективності моделі кооперативного підприємства / О.І. Драган, Ю.В. Ушкаренко // Проблеми економіки підприємств в умовах сталого розвитку: тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф., 15-16 берез. 2007 р. – К.: НУХТ, 2007. – С. 38-39. (особистий внесок – визначені показники соціально-економічної оцінки моделі кооперативу).

50. Ушкаренко Ю. Основні напрями державного регулювання розвитку сільськогосподарської кооперації / Ю.В. Ушкаренко // Організаційно-економічні інструменти розвитку інтеграційних процесів в агропромисловому виробництві: науков. доп. Міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 травн. 2006 р. – Тернопіль: ТІ АПВ УААН, ТДЕУ, 2006. – Ч. 1. – С. 250-253.

51. Ушкаренко Ю.В. Місце і роль виробничої кооперації в аграрному секторі Південного регіону України / Ю.В. Ушкаренко // Роль соціального капіталу та локальних ініціатив у забезпеченні сільського розвитку: доп. Міжнар. симп., 16-18 трав. 2007 р. – Житомир: Вид-во “ДВНЗ “Держ. агрокол. ун-т”, 2007. – С. 95-102.

52. Ушкаренко Ю.В. Становлення обслуговуючих кооперативів в Південному регіоні України / Ю.В. Ушкаренко // Актуальні проблеми розвитку кооперації в ринкових умовах: доп. Міжнар. наук. конф., 20-22 черв. 2007 р. – Херсон: Айлант, 2007. – С.47-52.

53. Ушкаренко Ю.В. Соціальна місія сільськогосподарської кооперації / Ю.В. Ушкаренко // Напрями забезпечення сталого розвитку аграрного сектора: зб. наук. пр. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф., 16-17 черв. 2009 р. – Біла Церква: Вид-во “Білоцерківського ДАУ”. – 2009. – [вип. 65]. – С. 180-184.

54. Ушкаренко Ю.В. Стан та перспективи розвитку сільськогосподарської кооперації на Херсонщині / Ю.В. Ушкаренко // Методологічні засади стратегічного планування розвитку регіону: тези I наук.-практ. конф., 15 січня 2007 р. – Херсон. – Редакційно-видавничий відділ ХНТУ. – 2007. – С. 15.

55. Ушкаренко Ю.В. Вдосконалення механізму державної підтримки кооперативних підприємств / Ю.В. Ушкаренко // Фінансове та облікове забезпечення функціонування аграрних підприємств: тези Всеукр. наук.-практ. конф., 16-17 квіт. 2009 р. – Херсон. – Ред.-вид. центр “Колос”. – ХДАУ. – 2009. – С. 141-142.

АНОТАЦІЯ

Ушкаренко Ю.В. Розвиток сільськогосподарської кооперації (теорія, методологія, практика). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами

економічної діяльності). – Житомирський національний агроекологічний університет Міністерства аграрної політики України, Житомир, 2010.

У дисертації розглядаються теоретико-методологічні й практичні засади розвитку сільськогосподарської кооперації в аграрному секторі економіки України. Визначено економічну та екологічну роль, а також соціальну місію сільськогосподарської кооперації. Обґрунтовано концептуальні основи формування та ефективного функціонування кооперативних підприємств.

Запропоновано методика визначення напрямів функціональної діяльності сільськогосподарського виробничого кооперативу з використанням сучасних методів прогнозування та комп'ютерних технологій. Удосконалено ідентифікацію фундаментальних принципів кооперації.

За допомогою синергетичного підходу здійснено методологічне обґрунтування системного розвитку аграрного сектора та розроблено його багатопараметричну економіко-математичну модель. Теоретично обґрунтовано пропозиції щодо напрямів і форм державної підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації.

Ключові слова: кооперація, сільськогосподарський виробничий кооператив, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, інтеграція, кооперативні принципи, конкурентоспроможність, сільськогосподарський товаровиробник, синергізм, неприбутковий статус.

АННОТАЦИЯ

Ушкаренко Ю.В. Развитие сельскохозяйственной кооперации (теория, методология, практика). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). – Житомирский национальный агроекологический университет Министерства аграрной политики Украины, Житомир, 2010.

Исследованы теоретико-методологические и практические основы формирования и имплементации стратегии развития сельскохозяйственной кооперации в аграрном секторе экономики Украины. Концептуальный подход к кооперации должен базироваться на понимании ее не только как организационной формы хозяйствования, а также как социально-экономического явления.

Обоснована социально-экономическая и экологическая сущность кооперации на пореформенном этапе развития агропромышленного производства. Выделены общие для всех кооперативов принципы организации деятельности, которые отражают сущность кооперативных объединений.

Обращается внимание на несовершенную законодательную базу развития кооперации и предлагаются пути ее усовершенствования в части идентификации подвидов сельскохозяйственных производственных кооперативов; специальных критериев, согласно которым будет ограничен объем услуг в производственной деятельности – для производственных

кооперативов, для обслуживающих – очерчен определенный минимальный объем работ, который должен выполняться для их членов.

Впервые использован синергетический подход для методологического обоснования развития кооперативного сектора при помощи многофакторной экономико-математической модели.

Уделено внимание изучению сути, особенностям формирования, динамики развития производственных кооперативов в Украине, и, в частности, в Южном регионе. Установлено, что демократические принципы функционирования и выполнения производственными кооперативами социальной и экономической функции обуславливают необходимость их развития.

Разработана и предложена методика определения направлений функциональной деятельности сельскохозяйственного производственного кооператива с использованием современных методов прогнозирования и компьютерных технологий.

Проведено исследование деятельности сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов в Южном регионе Украины с целью изучения, обобщения практики их создания и деятельности, проработки теоретических и методологических основ дальнейшего развития с учетом специфических условий, которые сложились в Украине. Изложено теоретическое обоснование принципа неприбыльности обслуживающих кооперативов. Выделены группы кооперативов, которые в своей хозяйственной практике по-разному относятся к формированию прибыли.

Представлены предложения по использованию кооперативной идеи в формировании и функционировании инфраструктуры аграрного рынка, обоснована необходимость использования системы маркетинга товаропроизводителями.

Рассмотрена и обобщена сущность государственной поддержки по таким направлениям: создание условий для развития всех видов кооперации; активизация деятельности кооперативов при решении как экономических, так и социальных проблем; использование кооперативных ценностей для укрепления основ демократии государства и формирования гражданского общества; расширение сотрудничества кооперативов Украины с международным кооперативным движением.

Обоснованы направления осуществления государственной поддержки, которые заключаются в усовершенствовании кооперативного законодательства и нормативно-правового регулирования кооперативных процессов; финансовой политики за счет бюджетной поддержки создания кооперативов на начальном этапе и создании кооперативных кредитных союзов и кооперативных банков; создании предпосылок для привлечения в сельскую местность молодых специалистов с современным образованием, усовершенствовании системы подготовки, переподготовки и повышении квалификации руководящих работников сельскохозяйственных предприятий; создании информационно-консультативного обеспечения кооперативных и других процессов на селе и

системы мониторинга этих процессов; пересмотра социальной политики относительно развития села и сельских территорий.

Обоснованы перспективы развития различных видов сельскохозяйственной кооперации, выдвинуты предложения по совершенствованию организационно-хозяйственных и правовых принципов их функционирования.

Эффективное управление деятельностью кооператива возможно при условии использования современных методов и инструментария, который бы позволил выбирать лучшие управленческие процедуры на альтернативной основе. В результате проведенного исследования была создана прикладная автоматизированная система принятия решений на основе оптимизационного подхода.

Ключевые слова: кооперация, сельскохозяйственный производственный кооператив, сельскохозяйственный обслуживающий кооператив, интеграция, кооперативные принципы, конкурентоспособность, сельскохозяйственный товаропроизводитель, синергизм, неприбыльный статус.

SUMMARY

Ushkarenko Y.V. The Development of Agricultural Co-operation (Theory, Methodology, Practice). – Manuscript.

Thesis for a Doctor's Degree in Economics in speciality 08.00.04 – Economics and Management of Enterprises (according to the types of economic activities). – Zhytomyr National Agroecological University affiliated with the Ministry of the Agrarian Policy of Ukraine, Zhytomyr, 2010.

The thesis examines theoretical, methodological and practical foundations of the development of agricultural co-operation in the agricultural sector of Ukraine's economy. It identifies the economic and ecological role of agricultural co-operation as well as its social mission. The work substantiates conceptual principles of the formation and efficient performance of co-operative societies.

It proposes a technique for determining the performance directions of an agricultural production co-operative based on up-to-date prediction methods and computer technologies. The research improves the identification of the fundamental principles of co-operation.

Taking a synergy approach the study provides a methodological substantiation of the system development of the agricultural sector and develops its multi-parameter economic and mathematical model. It theoretically substantiates proposals as to the directions and forms of government support of the agricultural co-operation development.

Key words: co-operation, agricultural production co-operative, agricultural service co-operative, integration, co-operative principles, competitiveness, agricultural commodity producer, synergy, non-profit status.